

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 821.161.2-1.09“18/19”

Мороз Л. В.

Рівненський державний гуманітарний університет

ПЕРСОНІФІКОВАНИЙ ГЕРОЙ ВЛАСНЕ РОЛЬОВОГО ТИПУ І ФОРМАЛЬНО-РОЛЬОВИЙ ТИП ГЕРОЯ В УКРАЇНСЬКІЙ РОЛЬОВІЙ ЛІРИЦІ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті досліджено художній феномен рольової лірики. Проаналізовано особливості художнього розвитку рольової лірики в українській поезії ХХ ст. Досліджено суб'єктні форми вираження в українській поезії ХХ ст. персоніфікованого героя власне рольового типу. Окреслено основні предметно-тематичні сфери його вияву. Схарактеризовано специфіку суб'єктного статусу формально-рольового героя в українській поезії ХХ ст.

Ключові слова: рольова лірика, рольовий герой, персоніфікований тип героя, формально-рольовий тип героя, рольова суб'єктивність, предметно-тематична сфера вияву рольового героя.

Постановка проблеми. Проблема класифікації типів рольових героїв ліричних творів та їхньої художньої еволюції є особливою актуальною, оскільки на сьогоднішній день у працях, присвячених цьому художньому феномену, не лише відсутні спроби розробки подібної типології, але й не вироблені чіткі критерії, які б дозволили це зробити. Ігнорування літературознавцями цієї проблеми пояснюється насамперед тим, що у більшості випадків у відповідних дослідженнях мова йде не стільки про загальні аспекти функціонування рольової лірики, скільки про її розгляд у контексті творчості окремих поетів, що зазвичай не спонукає літературознавців до широких теоретичних узагальнень і побудови типологій, що виходили б за межі тих конкретних завдань, які вони перед собою ставлять.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання про наявність у масиві поетичних текстів поряд з автопсихологічною й рольової лірики одним з перших порушив та теоретично обґрунтував відомий літературознавець Б. Корман. Дослідженню тих або інших питань, пов'язаних зі спробами типологізації героїв рольової лірики, присвячено також літературознавчі розвідки А. Боровської, С. Артьоміної, О. Гаркаві, Г. Бічевіна, В. Чаркіна та інших. Водночас, більш або

менш систематизованої типології героїв рольової лірики на сьогодні, на жаль, усе ще не розроблено.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження питань специфіки художнього розвитку рольової лірики в українській поезії ХХ ст. й, зокрема, форм вияву у ній персоніфікованого героя власне рольового типу та формально-рольового типу героя.

Виклад основного матеріалу. Власне рольовий тип – це представлений у поетичному творі герой, ступінь предметної об'єктивності якого засвідчує його категоричну (принаймні, зовні декларовану) нетотожність із особою автора, мотивовану їхньою біографічною, соціально-професійною, екзистенційною несумісністю. У персоніфікованій суб'єктній модифікації цього типу рольовий герой постає як виявлена в людській подобі жива істота або певна субстанція, належна до природного світу або технічної сфери людської життєдіяльності.

В українській поезії ХХ ст. персоніфікований герой власне рольового типу окреслений чотирма тематичними сферами: тваринний світ, рослинний світ, природні об'єкти та явища, рукотворні об'єкти та технічні вироби.

Тваринний світ. До рольових образів тваринного світу звертався свого часу вже Т. Шевченко

у поезії «Три ворони». Персонажами «тваринної» рольової лірики кінця XIX – першої половини XX ст. виступають жаби (П. Карманський), собаки (П. Карманський), птахи – сокіл (Х. Алчевська), жайворон (С. Черкасенко). Апокаліптичний образ страшного могильного птаха – чорного крука – змальовано у поетичній рольовій діалогії С. Черкасенка «Сни чорного крука» і «Кривавий сказ (З пісень чорного крука)». В обох творах суб'єктом поетичного мовлення виступає цей апокаліптичний птах, який кружляє над полями братовбивчої війни, що прийшла на землі Галичини, і у першій поезії постає в образі кривавого весілля, у другій – кривавого сказу, надісланого на галичан «блідим косарем» – символом смерті.

Ідейний пафос семантики рольових монологів більшості «тваринних персонажів» української поезії XX ст. – це осуд непродуманих дій «самозакоханої людини» [2, с. 245], які шкодять природі і, зрештою, самій людині, або співставлення умов життя та поведінки тварини і людини з метою знаходження певних символічних узагальнень та аналогій: С. Голованівський «Дельфін», М. Вінграновський «Новорічна заяча пісня», «Пісня сіроманця», П. Воронько «Пісня воронного», В. Забаштанський «Монолог ломовика», І. Муратов «Качиний монолог», В. Малишко «Ящірка». Символічною поетичною легендою є сповідь, відтворена у рольовому монолозі персонажа поезії М. Рильського «Кінь». Це історія життя коня, яку він сам розповідає. У молоді роки він «носив рицаря на бойовім сідлі» [7, с. 297], брав участь у численних бойових походах та битвах, шаленів від брязкоту зброї та запаху крові. У мирні дні разом з господарем брав участь у лицарських турнірах та полюванні. У всьому відданий своєму господареві, він виконав і його злочинний наказ, затоптавши маленьку онучку селянина, який насмілювався полювати в угіддях його пана. Невдовзі доля покарала лицаря. Він впав з коня і був випадково ним розтоптаний на смерть. Рятуючись від помсти, кінь утік, і з цього часу у нього розпочалося зовсім інше життя:

Я втік. Ніколи вже не бачити мені,
Як тішать рицарів турніри голосні,
Ніколи у боях неситих не носити!
Навчався з ралом я покірливо ходити
І з трудівницьких рук достиглий їм ячмінь.
Коли ж господаря питають, що за кінь
До нього приблуdivсь, і як, і звідкіля він, –
Я мислю: лиш тепер і хвален я, і славен –
І ржу тихесенько. А дівчинка струнка
Щебече: «Він мене до себе підпуска!

Він добрий!» І води з криниці набирає,
І напува мене, і ніжними взиває
Мене іменнями, і насипа вівса, –
І грає золотом її коса [7, с. 300].

Рослинний світ. Герої рослинного світу української рольової поезії XX ст. – це персонажі, які стоять на сторожі віковичних законів природи. Вона не ворожа людині, а, навпаки, прагне до гармонії з нею за умови такого ж розважливого і дбайливого ставлення з боку людства до навколишнього природного середовища, що його оточує. Серед «рослинних персонажів» української рольової поезії XX ст. – хлібне зерно, яке благає людину зберегти його «від смертельних, злих радіацій» [4, с. 37] (Л. Забашта «Благання хлібного зерна»), польова ромашка, над якою глузують люди за її змагання із асфальтом (А. Малишко «Скарга ромашки»), листя, яке скаржиться на те, що восени воно жовкне і опадає з дерева (М. Ревакович «Про що говорить листя осінню»), трава, яка сміливо потрощила асфальт (Г. Чубай «Трава») та інші.

Надзвичайно поширеними в українській поезії XX ст. суб'єктами рольового мовлення виступають дерева, яким найчастіше надано більшої або меншої людської подоби: М. Руденко «Пісенька яблуні», «Народження», Ф. Потушняк «Тополя», «Стара сосна», А. Таран «Я – тихе дерево, чим завинило я...».

Природні об'єкти та явища. Рольовими суб'єктами поетичного мовлення в українській ліриці XIX – XX ст. виступають такі природні об'єкти та явища, як поле (Т. Шевченко «Ой чого ти почорніло...»), земля, небо (Х. Алчевська «Земля і небо»), лісові дзвіночки (П. Тичина «Хор лісових дзвіночків»), камінь (Б. Рубчак «Діамант», М. Голод «Камінь»). Найчастіше іпостасю рольової антропоморфної свідомості в українській поезії наділено водну стихію, як правило, річку: Л. Боровиковський «Дін», А. Малишко «Я сльоза. Поети кажуть: чиста...», М. Кононенко «Дніпрові скарги», С. Крижанівський «Монолог води», В. Малишко «Монолог річки», М. Чернявський «Донець».

Рукотворні об'єкти та технічні вироби. Суб'єкти поетичного мовлення, що належать до кола рольових рукотворних об'єктів та технічних виробів, представлені в українській поезії XX ст. незначною кількістю творів. Серед них – «Біг-Бен» М. Бажана, «Вікна говорять» М. Рильського, «Монолог монумента» та «Що сказав пам'ятник» Л. Забашти, «Кам'яні баби» І. Калинця, «Моління ікони св. Павла перед ликом реставратора» В. Затулівітра, «Монолог старої хати» Л. Коваль.

Технічні вироби з поміж інших ймовірних об'єктів рольової поетичної сфери є найменш антропоморфно адаптованими, однак в українській поезії ХХ ст. зустрічаємо й чимало творів, в яких подібний заземлений образ зростає до місткого поетичного символу. Наприклад, у «Баладі про відро» І. Драча відро, яке тут виступає рольовим суб'єктом, характеризує себе, здавалося б, у цілком позбавленому високого пафосу побутовому дусі, як предмет, потрібний людині виключно для її повсякденних господарських справ, як «цинкову форму», зміст якої – вишні, груші, дині, гички. Але це ж відро здатне побачити себе й у зовсім іншому, поетичному ракурсі:

Я – цинкова форма. А зміст не від мене.

Підвладне я часу, підвладне потребам.

Коли ж я порожнє в бутті цілоденнім,

Тоді я по вінця насипане небом [3, с. 75].

Формально-рольовий тип героя. Цей тип героя є специфічною суб'єктною модифікацією, в межах якої синкретично поєднано вияв власне авторської свідомості і не чітко дистанційованої від неї свідомості його рольового персонажа. Фактично, суб'єктна позиція, засвідчена формально-рольовим типом героя – це своєрідна маска, художній образ або творча іпостась, в якій у поетичному творі виявляє себе справжнє (біографічне) авторське «я». Подібна художня маска зближує суб'єктну позицію формально-рольового персонажа й з таким типом вияву авторської свідомості як ліричний герой, якого більшість дослідників ідентифікують як творчого двійника автора поетичного твору.

В українській поезії ХХ ст. у порівнянні з попередніми етапами її літературного розвитку діапазон художніх форм суб'єктного вияву формально-рольового типу героя суттєво розширюється і трансформується. Це обумовлено як історичними змінами у самому характері світосприйняття та самооцінки людини ХХ ст., збільшенням багатовекторності комунікативного простору, так і ускладненою художньою організацією сучасних поетичних текстів, які стають усе більш культурологічно орієнтованими та інтертекстуальними. Загалом, специфіку суб'єктного статусу формально-рольового героя в поезії ХХ ст. визначає чітко простежувана філологічна авторефлексія, яку реалізовано в межах авторської свідомості у формах авторольового ліричного і біографічного «я» поета.

Авторольове ліричне «я» поета. Суб'єктна форма авторольового ліричного «я» поета художньо організована як авторецепція маски ліричного

героя, засвідченого в поетичній творчості автора. Досить часто навіть сам автор не з цілковитою певністю усвідомлює специфіку творчої спрямованості та стратегію художньо-ціннісних орієнтирів власного ліричного героя. Відтак, не рідкість, коли автор у прагненні збагнути художню сутність власного ліричного «я» вдається до творчої саморефлексії, внаслідок чого в межах авторської свідомості з'являється об'єктивована у формі рольового голосу суб'єктна позиція його ймовірного ліричного героя. Суб'єктно-комунікативні ракурси авторольового ліричного «я» пов'язані головним чином з ідентифікацією суб'єктної позиції ліричного героя та іронічним відчуженням особи ліричного героя.

В ідентифікації суб'єктної позиції ліричного героя реалізовано спробу своєрідного літературного самоозначення, декларованого у вигляді звернення до самого себе, самоусвідомлення естетичної суті власного ліричного героя. Яскравим прикладом подібного творчого самоствердження є поезія С. Гординського «Автопортрет». Елементами авторольового самоозначення творчої суті власного ліричного «я» означені також поезії М. Зерова «Самоозначення», Д. Крем'яна «Спроба самокритики», Г. Чубая «Притча про автопортрет», О. Забужко «Літературщина (самокпин)» та інші.

В іронічному відчуженні особи ліричного героя відбувається свого роду відсторонення позиції фактичного автора від суб'єктного статусу його ліричного героя. Цікавими прикладами подібного суб'єктного відсторонення є поезії І. Андрусяка «Нова дегенерація» та А. Спіридончевої «Ліричні герої». У творі І. Андрусяка декларовано відчуження від традиційних ліричних масок, вживаних поетами попередніх поколінь: «ми не маски – ми стигми тих масок, що вуже відійшли... / ми останні пророки в країні вчорашніх богів... / ми останні предтечі великого царства диявола [1, с. 123].

В поезії А. Спіридончевої змальована символічна зустріч автора із його власними ліричними героями, під час якої він намагається ідентифікувати суть власних творчих пошуків:

Сумнівались, вагались – і вийшли,

Щоби кави попиту зі мною,

Всі теперішні та колишні

Моїх віршів ліричні герої.

Я гадала, що все про них знаю,

Але ні! Через край самостійні!

По секрету мені розказали

Про пригоди кар'єрні й постільні.

На приватне життя і роботу

Відстояли права, от кумедні!

Професійну створили спільноту
Й показали про це документи!
Я писала з їх слів – дивувалась:
Свіжі роздуми, плани проблемні,
І кохання по-різному склалось.
Так на каву приходить натхнення [8, с. 31].

Авторольове біографічне «я» поета. Комунікативна площина вияву авторольового біографічного «я» поета спрямована, відповідно, на самооцінку власного життєвого шляху або окремих його значимих етапів. Умовно-рольове «я» у цьому разі набуває статусу своєрідного біографічного двійника автора твору. Рольовий біографічний двійник – це творча іпостась, відсторонена від реального біографічного «я» автора статусом суб'єктної художньої умовності, яка суттєво опоетизовує й естетично трансформує фактичне життєве «я» поета. Суб'єктний статус авторольового біографічного «я» може бути також означений і як автоадресат. У межах авторольового біографічного «я» можуть бути виокремлені такі суб'єктно-комунікативні ракурси: 1) підкреслена автобіографічність ліричного авторського «я»; 2) погляд автора на себе з боку; 3) розмова автора з уявним співрозмовником; 4) звернення самого автора до себе.

В підкресленій автобіографічності ліричного авторського «я» акцентовано саме на біографічній, а не ліричній (художньо опоетизованій) ідентичності авторського «я». Рольовий суб'єкт подібних творів достатньо повно викладає певні етапи власної біографії, звісно, підпорядковуючи їх певній художній стратегії, як, наприклад, у поезії Р. Лубківського «Послання (Тим, кого це стосується)»:

Я, Роман, син Мар'яна,
Нар. р. б. 1941

В Острівці Близ Теробовлі... [6, с. 156].

Подібна біографічна підкресленість характеризує також поетичні твори П. Воронька «Чи почуваш старість?..», М. Сингаївського «Автобіографія», П. Косенка «І знову я один. Яке життя прожито!..», А. Тарана «Овал серця» та інші.

Погляд автора на себе з боку передбачає комунікативну ситуацію звернення до поета з боку сто-

ронніх – фактично-біографічних або уявних осіб. Перший суб'єктний тип може бути проілюстрований поезією С. Крижанівського «Монолог поета»:

Я живу в будинкові вдів

І щоденно, лиш сонце встане,

Чую, чую, кого б не стрів:

– Бережи ти себе, Степане! [5, с. 42].

Другий суб'єктний тип може бути проілюстрований поетичними творами П. Тичини «Листи до поета» та В. Сосюри «Останній лист», у яких в рольовій формі змодельовано ситуацію отримання листа від анонімної жінки самим поетом як фактично-біографічною особою.

Розмова автора з уявним співрозмовником відтворює діалог поета як біографічної особи з уявним (художньо створеним) співрозмовником: С. Голованівський «Сповідь», С. Йовенко «Хмільна жіночка (автошарж)», С. Пушик «Присвята собі».

Рольову модифікацію суб'єктного голосу, умовно відстороненого від власне авторського у формі автозвернення (*звернення самого автора до себе*), реалізовано в поетичних текстах П. Тичини «До себе самого й до молодих поетів», Бабая (Б. Нижанківського) «Запаморочення від віршів або слово до себе, самого», В. Коротича «Розмова з самим собою», В. Онуфрієнка «Собі на іменини», В. Симоненка «Собі самому», Г. Світличної «До себе», С. Йовенко «Візит до себе (автоквінт 2000-го року)», О. Андрієвої «До себе самої», В. Вишиваного «Потіха нещасного... (собі)».

Висновки і пропозиції. Дослідження питань типологізації героїв рольової лірики засвідчує, що проблему встановлення чітких понятійних меж між окреслюваними в тих або інших класифікаційних моделях їх окремих типів на сьогоднішній день навряд чи можна вважати вирішеною остаточно. До числа гостродискусійних питань дослідження наголошеної у статті наукової проблематики, які потребують подальшого вивчення, відносяться аспекти теоретичного обґрунтування ознак, необхідних для побудови розгорнутої класифікації типів рольового героя ліричних творів.

Список літератури:

1. Андрусяк І. Часниковий сік : поезії. Київ : Факт, 2005. 128 с.
2. Голованівський С. Твори : в 3 т. Київ : Дніпро, 1981. Т. 1 : Поезії. Поєми. Переклади, переспіви. 543 с.
3. Драч І. Храм сонця. Київ : Радянський письменник. 1988. 125 с.
4. Забашта Л. Вибране. Київ : Дніпро, 1987. 485 с.
5. Крижанівський С. Літопис: вибране. Київ : Дніпро, 1991. 359 с.
6. Лубківський Р. Камінне жниво : поезії. Львів : Світ, 2001. 232 с.
7. Рильський М. Зібрання творів : у 20 т. Київ : Наукова думка, 1983. Т. 1 : Поезії 1907–1929. Проза 1911–1925. 537 с.
8. Спіридончева А. Весна-поетеса : поетична збірка. Київ : Факт, 2009. 128 с.

**ПЕРСОНИФИЦИРОВАННЫЙ ГЕРОЙ СОБСТВЕННО РОЛЕВОГО ТИПА
И ФОРМАЛЬНО-РОЛЕВОЙ ТИП ГЕРОЯ В УКРАИНСКОЙ РОЛЕВОЙ ЛИРИКЕ XX ВЕКА**

В статье исследован художественный феномен ролевой лирики. Проанализированы особенности художественного развития ролевой лирики в украинской поэзии XX в. Исследованы субъектные формы выражения в украинской поэзии XX в. персонифицированного героя собственно ролевого типа. Определены основные предметно-тематические сферы его выражения. Определена специфика субъектного статуса формально-ролевого героя в украинской поэзии XX в.

Ключевые слова: ролевая лирика, ролевой герой, персонифицированный тип героя, формально-ролевой тип героя, ролевая субъективность, предметно-тематическая сфера выражения ролевого героя.

**PERSONALIZED HERO WITH HIS OWN ROLE-PLAYING TYPE AND ROLE HERO
OF FORMAL TYPE IN UKRAINIAN ROLE LYRICS OF THE 20TH CENTURY**

The article investigates the artistic phenomenon of role lyrics. The peculiarities of artistic development of role lyrics in Ukrainian poetry of the twentieth century are analyzed. Subjective forms of expression concerning personalized hero with his own role-type in Ukrainian poetry of the twentieth century are investigated. The main subjective and thematic areas of role hero's manifestation are outlined. The specificity of the formal role hero's subject status in the Ukrainian poetry of the twentieth century is characterized.

Key words: role lyrics, role hero, personalized type of hero, role hero of formal type, role subjectivity, subjective and thematic sphere of a role hero's manifestation.